

وجود داشت ولی دولت ایران در آن شرکت نکرده بود آثار مربوط
بایران از طرف دولت افغانستان و دولت مرکزی هند بنمایشگاه فرستاده
شده بود مهمترین آثار صنعتی این نمایشگاه که با تاریخ ایران ارتباط
داشت اشیاء و آثار هنری سکاها و اشکانیان و ساسانیان بود که در
افغانستان و ماوراءالنهر و شمال هند یافته‌اند در صنایع ادبی و دستی
آثار شعر و ادب و خطاطان بزرگ و نقاشان قدیم ایران بنمایش گذارده
شده بود .

(۲) افتتاح نمایشگاه صنایع جدید ملل آسیائی بوسیله مولانا
ابوالکلام آزاد در تاریخ سوم فروردین ۱۳۲۶ (۲۴ مارس) صورت گرفت
درین نمایشگاه چهارده قطعه از آثار نقاشی و مینیاتور و نقاشی روی عاج
و قالی کار استادان جدید ایران که هیئت اعزامی از وزارت پیشه و هنر
گرفته و با خود بهند برده بودند بنمایش نهاده شده بود این آثار هنری
نقیس از هر حیث مورد توجه و تمجید نظاره کنندگان و مقامات رسمی
واقع شد .

روز هفتم فروردین (۲۷ مارس) والا حضرت منت بائن Mountbatten
نایب السلطنه هندوستان در کاخ رفیع نیابت سلطنت از نمایندگان
ملل آسیائی دعوت کردند بدیرائی در تالار بزرگ باشکوهی بنام تالار
ایران که بشیوه صنعتی ایران ساخته و بامجالس نقاشی آراسته شده است بعمل
آمد و باین سبب اجتماع مذکور برای مالذت مخصوص داشت
غروب روز هشتم فروردین (۲۹ مارس) جناب آقای حکمت رئیس هیئت
اعزامی از نمایندگان ملل و وزیران و روزنامه نگاران در جیم خانه کلاب
Imperial Delhi Gimkhana Club دعوت کردند و مجلس با
خوشی و گرمی پایان رسید .

کارهای فرهنگی هیئت اعزامی

اعضاء هیئت در آغاز ورود بدلهی بتدریج هنگام فراغت مؤسسات

فرهنگی آن شهر را بازدید کردند و بامقامات رسمی راجع به تایید و تقویت روابط فرهنگی ایران و هند مذاکرات مفید بعمل آوردند. مؤسسات فرهنگی ذیل بنظر اعضاء هیئت رسید :

(۱) کالج طیبه هندو یونانی.

(۲) جامعه مذبیه اسلامیة .

(۳) کالج انگلو عربیک .

(۴) دانشگاه دهلی و کتابخانه های آن .

(۱) کالج طیبه هند و یونانی :

این کالج را در تاریخ ۲۵ اسفندماه ۱۳۲۵ (۱۶ مارس) دیدیم اتفاقاً روز حضور اعضاء هیئت در این مؤسسه مطابق بود با جشن بیست و پنج سالگی تاسیس کالج و جشن سالانه تقسیم جوایز و اعطاء دانشنامه ها عده کثیری از رجال هندو و مسلمان در این جشن شرکت کرده بودند آقای دکتر سید محمد علی رئیس کالج از حضار پذیرائی می کرد مولانا ابوالکلام آزاد و جناب سر اکبر حیدری فرزند صدر اعظم سابق حیدر آباد دکن نیز حاضر بودند جشن باشکوه و خرمی با توزیع جوایز گرانبها از مدالهای طلا و نقره و جامهای بزرگ و کوچک و ساعت های طلا و نقره و قلم و کتاب بین دانشجویان فارغ التحصیل و شاگردان اول کالج پایان یافت.

این کالج را در سال ۱۳۲۶ مسیح الملك محمد جلیل خان صاحب از اطباء لایق و دوستان اران فرهنگ تاسیس کرده اوقاف مهم برای اداره آن تخصیص داده است در این مؤسسه اصول طب قدیم معروف بطب یونانی بر طبق مؤلفات علماء بزرگ ایرانی مانند علی بن عباس مجوسی مؤلف کتاب ملکی یا کامل الصناعة و ابو بکر محمد بن زکریاء رازی صاحب کتاب الحاوی و شیخ الرئیس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا صاحب کتاب القانون تدریس میشود جراحی و دارو شناسی و بعض

مباحث پزشکی را نیز بر طبق اصول جدید تعلیم میدهند منظور از تاسیس این نوع کالج ها آنست که معارف قدیم رازنده نگاهدارند و از فوائد آن بهره مند شوند و بر حسب ضرورت آن معلومات را با اطلاعات و اکتشافات جدید جمع و تکمیل کنند بنابراین مقصود صحیح منطقی پس از آنکه فرهنگ جدید در هندوستان آغاز شد و کالجهایی برای تحصیلات جدید بوجود آمد مدارسی نیز برای تعلیم معارف قدیم تاسیس گردید تا رابطه نسلهای نوب با اسلاف بکلی منقطع نشود و از نتایج و فوائد کار علماء قدیم که پس از سالها زحمت و مجاهدت آثاری از خود گذاشته و گذشته اند استفاده بعمل آید کالج طیبیه دهلی از آن جمله است . در این مؤسسه دانشجویان هندو و مسلمان و پارسی بدون رعایت مذهب و مسلک بتحصیل مشغول اند و عدّه دانشجویان آن بچهار صد میرسند در حیدر آباد دکن کالج طبی دیگری از همین نوع وجود دارد که بقرار مسموع وسعت دایره عمل آن بیش از کالج طیبیه هند و یونانی دهلی است بکسانی که از این کالجها فارغ التحصیل میشوند عنوان حکیم میدهند.

(۴) جامعه ملیه اسلامیة .

روزیست و هفتم اسفند ۱۳۲۵ (۱۸ مارس) بجامعه ملیه اسلامیة رفتیم این مؤسسه بسال ۱۹۲۵ در اثر مساعی و مجاهدات آقای دکتر ذاکر حسین مدیر فعلی آن و از استادان عالیقدر هندوستان در خارج دهلی کنار رود جمنا بنیافته است درین مدرسه که شبانه روزی و مخصوص پسران است روش تعلیم و تربیت انگلیسی معمول میباشد کار های کوچک بدانش آموزان و دانشجویان سپرده شده است و آزمایشگاهها و کتابخانه و وسایل کار مدرسه در عمارات تازه ساز که همه بهمت آقای دکتر ذاکر حسین اساس یافته قرار دارد و ابنیه دیگر برای تکمیل این دستگاہ آموزش و پرورش بزودی ساخته خواهد شد کتب درسی مدرسه بزبان

اردوست ولی سه زبان انگلیسی و فارسی و عربی نیز در آن بمنزله زبان دوم تدریس میشود یکی از دانش آموزان که در حدود ۱۸ سال داشت بفارسی خطابه خواند و باعضاء هیئت خیرمقدم گفت . از امور قابل ذکر در روش تعلیم این مدرسه اهمیتی است که اولیاء آن بتعالیم عملی و فوائد اجتماعی دروس میدهند .

(۳) کالج انگلیسی و عربی (انگلو عربیک)

Anglo - Arabic College

ساعت پانزده و نیم روز پنجشنبه سیزدهم فروردین ۱۳۲۶ (سوم آوریل) با سایر نمایندگان کشورهای اسلامی (افغانستان - مصر - سیلان - اندونزی - مالایا - ترکیه) بکالج انگلیسی و عربی رفتیم بناء مدرسه از آثار نیکوی عالمگیر پادشاه تیموری (۱۰۲۴ - ۱۱۱۸ هجری قمری) هندوستان است در این محل دو مدرسه وجود دارد مدرسه متوسطه Seconpary High School که اداره و برنامه و رئیس و مقررات مخصوص بخود دارد و رئیس آن آقای محمود مظفر است دیگر کالج انگلیسی و عربی که ریاست آن با آقای هارون خان شیروانی از استادان معروف تاریخ میباشد این کالج از منضمت دانشگاه دهلی است و چند طبقه دارد مدت تحصیل در طبقه اول یک سال است و در طبقه دوم سه سال که بدانشنامه B. A منتهی میشود دوره طبقه سوم دو سال است و پس از ختم آن محصل بدرجه M. A میرسد بعد دوره دکتری آغاز میگردد که اقلاً برای طی آن باید دو سال تحصیل و تحقیق کرد .

۴ - دانشگاه دهلی

نظر اجمالی باوضاع کنونی فرهنگ هندوستان:

در هندوستان تعلیم و تربیت در چهار مرحله صورت میگیرد .
 ۱ - ابتدائی ۲ - متوسطه ۳ - عالی و لیسانس ۴ - فوق

لیسانس .

جمعیت هندوستان بر طبق سر شماری ۱۹۴۱ سیصد و هشتاد و هشت مایون و نهصد و نود و هشت هزار است از این عده تنها ۱۲۰۱ در صد باسواد اند ولی در سال ۱۹۳۱ عده باسوادان هشت در صد بود در سال ۴۰ - ۱۹۳۹ در قسمتی از هندوستان که تحت نظر مستقیم حکومت انگلستان اداره میشد عده مدارس و دانش آموزان بشرح ذیل بود :

دبستان : ۱۸۹۷۵۱

دیرستان : ۱۴۲۱۴

دانش آموزان دبستانها : ۱۱۴۴۵۳۹۲

دانش آموزان دیرستانها : ۲۶۵۹۲۰۱

چنانکه از ارقام مزبور بر میآید عده دیرستانها برای کسانی که تحصیلات دبستان را تمام کرده اند نسبتاً بیش از عده دبستانها برای گروه عظیم بی سوادان است .

هزینه تحصیلات در هند خاصه برای آموزش متوسط و عالی گران است .

حکومت هندوستان بعللی که اینجا مجال شرح آن نیست (مانند تنوع زبان و وجود نظام طبقاتی و نداشتن آموزگار و فقر عمومی) هنوز موفق نشده است که حتی در شهرهای بزرگ آموزش ابتدائی عمومی اجباری را که چاره حقیقی نجات و سرمایه ترقی و استقلال کامل هند است بنحو تام برای پسران و دختران اجرا کند ولی اولیاء فرهنگ سعی بلیغ در اعمال نقشه وسیع آموزش و پرورش مبدول میدارند و در رفع نقائص و مشکلات کار و تهیه وسائل کوشش می کنند توجه عموم مجامع و رجال معارفی بطرح جدید «جان سار جنت» مشاور فرهنگ دولت مرکزی هند که اجراء آموزش عمومی اجباری را تسهیل میکند

نمودار این معنی است. (۱)

پس از جنگ بین الملل اول در اثر ترقی صنایع هند و توسعه امور اقتصادی، برای مدارس حرفه ای و بسط تعلیمات فنی اقدامات مؤثر شده است در سال تحصیلی ۴۰ - ۱۹۳۹ در هند انگلیس ۸۱ کالج فنی و حرفه ای (مهندسی و پزشکی ورشته های اقتصاد و کشاورزی و آموزش و پرورش) و ۱۱۰۸۷ دبستان و دبیرستان حرفه ای و فنی وجود داشت. حکومت انگلستان از آغاز قرن نوزدهم متوجه تأسیس و نشر تعلیمات جدید در هندوستان گردید ولی پیش از آنکه خود مستقیماً آموزشگاهی ایجاد کند دعای مسیحی و بعضی رجال انگلیس و هند باین کار پرداختند اولین کالج هند و برای تحصیل علوم جدید در سال ۱۸۱۶ میلادی در کلکته بمقدیم یکساعت ساز انگلیسی و یک دانشمند هندو برپاشد و از این تاریخ بیعه همواره میل مردم طبقات عالی هندوستان و کارمندان ادارات دولتی و بازرگانان بفرارگرفتن این نوع دانش و آموختن زبان انگلیسی قوت گرفت مدارس جدید بتدریج با کمک جوانانی که درین گونه مدارس درس خوانده بودند وجود یافت کالج طبی کلکته مقارن تأسیس وزارت معارف در سال ۱۸۳۵ برای تدریس طب جدید علی رغبه مشکلات دینی و موانع بزرگ اجتماعی افتتاح شد. گذشته از ملاحظیات دینی با رعایت انصاف باید گفت که دعای مسیحی در نشر علوم و معارف جدید و اراده اصلاح فضل تقدم دارند و در بسط فرهنگ و معرفت در میان مردان و زنان آن کشور خود داری و مضایقه نکرده اند و محققاً نهضت فرهنگی و اجتماعی هندوستان تاحدی از برکات مساعی آنان است.

اولین دانشگاههای هند در اثر فرمان سر چارلز وود

(۱) سهولت و کسرت طبع کب نیز در هندوستان نسبت به بعضی کشورهای آسیائی با تأییری که وفور کتاب در انتشار علم و ادب دارد وسیله بالارفتن سطح فکر و اتساع دایره دانش کافه مردم است.

Sit Charleswood در سال ۱۸۵۷ یعنی هفت سال بعد از آنکه میرزا تقی خان امیر کبیر مدرسه دارالفنون را در شهر تهران اساس نهاد بوجود آمد فرمان مذکور فصل جدیدی در تاریخ تعلیم و تربیت کشور باستانی هند باز کرد در هر يك از شهرهای بزرگ كلكته و بمبئی و مدراس دانشگاهی ایجاد شد جهاد ترقی بر ضد جهل عمومی که مدتی پیش از این تاریخ شروع شده بود از این زمان شدت یافت مردم بتحصیلات جدید شوق پیدا کردند بر عده مدارس و کالجها از این پس افزوده گردید و بعدها قوانین دیگر آن فرمان را بر حسب مقتضیات اوضاع و احوال اصلاح کرد اکنون آن قسمت از هندوستان که تحت نظر مستقیم وزارت فرهنگ مرکزی می باشد دارای دوازده دانشگاه و بیش از سیصد کالج است اغلب این کالجها جزء دانشگاهها است و یا با دانشگاه هابستگی دارد بعضی آنها هم مستقل است اولین دانشگاه دولتی هند (دانشگاه میسور Mysore) در ۱۹۱۶ و آخرین دانشگاه دولتی (تراوانکور Travancore) بسال ۱۹۳۷ انشاء شده است .

نام دانشگاههای هند و سال تاسیس آنها ذیلا بعرض میرسد :

دانشگاه بمبئی	Bombay	در سال ۱۸۵۷
دانشگاه کلکتہ	Calcutta	« ۱۸۵۷
دانشگاه مدراس	Madras	« ۱۸۵۷
دانشگاه پنجاب	Punjab	« ۱۸۸۲
دانشگاه الله آباد	Allahabad	« ۱۸۸۷
دانشگاه هندوی بنارس	Benares	« ۱۹۱۶
دانشگاه میسور	Mysore	« ۱۹۱۶
دانشگاه پتنا	Patna	« ۱۹۱۷
دانشگاه عثمانیه حیدر آباد دکن	Osmania	« ۱۹۱۸
دانشگاه علیگره	Aligarh	« ۱۹۲۰
دانشگاه لکنو	Lucknow	« ۱۹۲۰

۱۹۲۱ء	Dacca	دانشگاه دكا (بنگاله)
۱۹۲۲ء	Delhi	دانشگاه دهلی
۱۹۲۳ء	Nagpur	دانشگاه نگپور
۱۹۲۷ء	Agra	دانشگاه اگرا
۱۹۲۹ء	Annamalai	دانشگاه اناماله
۱۹۳۱ء	Andra	دانشگاه اندرا
۱۹۳۷ء	Travancore	دانشگاه تراوانکور
۱۹۴۳ء	Utkal	دانشگاه اوتکل

درمیان دانشگاههای دولتی حکومت مرکزی و دانشگاههای دیگر دانشگاه علی گره و دانشگاه حیدر آباد دکن هر کدام بوجهی امتیاز دارند.

دانشگاه علی گره که بر اساس اصلی کالج اسلامی انگلیسی و شرقی انشاء شده فعلا بزرگترین دانشگاه اسلامی هند بشمار میرود مؤسس آن سید احمد خان (۱۲۳۲ - ۱۳۱۵ قمری) از بزرگترین رجال مسلمان و از مریبان خدمتگزار و علم داران فرهنگ جدید هند صاحب کتاب آثارالصنادید و کتاب شورش هند و شارح و مفسر توراة و قرآن می باشد او عمری دراز با ثبات قدم و حسن ارادات با قول و عمل بروشن ساختن اذهان هم مذهبیان خود و اعلام علل و اسباب ترقی مادی و معنوی اروپا و انحطاط و ضعف تدریجی مسلمانان کوشیده است در دانشگاه علی گره زبانهای اردو و سانسکریت و انگلیسی و فارسی و عربی و علوم جدید و معارف قدیم تدریس میشود عدّه دانشجویان آن در سال ۱۹۴۲ بالغ بر ۱۸۸۰ و در آمد آن ۹۶۰ هزار و مخارج آن ۹۸۲۳۱۳ روپیه بوده است دانشگاه مذکور باهدایا و اعانات مردم تأسیس شده و صاحب يك كتابخانه مهم بزرگ و يك چاپخانه و يك مجله هفتگی و يك بیمارستان می باشد و ریاست افتخاری آن باوالاحضرت نظام حیدر آباد دکن است پروفیسور شبلی نعمانی نویسنده نامی و مؤلف معروف

(متوفی بسال ۱۳۳۲ قمری) يك چند در این دانشگاه درس ادبیات فارسی و عربی را بعهدہ داشت .

دانشگاه عثمانیہ حیدرآباد دکن بر اثر صدور فرمانی در سال ۱۹۱۸ تاسیس گردید در این دانشگاه اولین بار بتدریس زبان اردو رسمیت داده شد و ہم اکنون درسهای آن بزبان اردوست .

صبح روز ۱۴ فروردین ۱۳۲۶ (۱۴ آوریل ۱۹۴۷) باتفاق آقایان دکتر اشتیاق حسین قریشی رئیس دانشکده ادبیات و استاد تاریخ و میرزا محمود بيك استاد روان شناسی دانشگاه مزبور و کالج انگلیسی و عربی بدانشگاه رفتیم و دانشکده علوم و ادبیات و حقوق و کالج مرسلین مسیحی و کتابخانه و قسمت شبانروزی دانشگاه را دیدیم این دانشگاه در ماه مه سال ۱۹۲۲ تاسیس شده ریاست آن با شخص نایب السلطنه هندو اداره امور آن با معاون دانشگاه آقای سر موريس گويسر Gwyer است (مشار الیه هنگام ورود ما بدہلی بیمار بود.) دانشگاه منظور مرکب از شش دانشکده است و قریب بدو ہزار و بیست دانشجو در آن تحصیل می کنند کتابخانه دانشگاه نزدیک ہصد ہزار جلد کتاب دارد آزمایشگاههای آن نسبتاً کامل و بسیار مفید است معاون دانشگاه رؤساء دانشکدهها ہر کدام در داخل دانشگاه خانہ ای دارند کہ همچناناً مادام کہ بشغل خود برقرارند در اختیار آنانست و این رسم عموماً در دانشگاههای دیگر ہند نیز وجود دارد حقوق معلمین دانشگاه با آنکہ ہزینہ زندگانی در ہند کمتر از ایران است تقریباً دو برابر حقوق معلمین دانشگاه تہران می باشد رئیس دانشگاه در ماه سہ ہزار روپیہ حقوق میگیرد حقوق ماہانہ سایر کارمندان دانشگاه بقرار ذیل است :

Junior Lecturar از ۱۵۰ تا ۲۵۰ روپیہ

Sinior از ۲۵۰ تا ۶۰۰ روپیہ

Reader از ۶۰۰ تا ۸۰۰ روپیہ

Professor از ۱۰۰۰ تا ۱۲۵۰ روپيه

قسمت شبانروزی دانشگاه با کمال نظم و پاکیزگی اداره میشود و دو بیست تن دانشجو در آن زندگی می کنند هر دانشجو برای اطلاق خواب انفرادی خود بیست و دو روپيه و برای خوراك سی روپيه ماهانه میدهد بدانشجویان بی بضاعت نیز بتفاوت کمكهای می شود اولیاء دانشگاه و دبیر خانه بسیار مائل اند که با دانشگاه تهران روابط فرهنگی و مبادله مطبوعات رسمی و علمی داشته باشند کتابخانه دانشگاه دهلی مخصوصاً از حیث کتب فارسی بسیار فقیر است چادارد که اولیاء وزارت فرهنگ ایران برای رفع این نقص با ارسال کتبی که بچاپ رسانیده اند اقدام عاجل بعمل آورند رئیس کتابخانه و استادان دانشکده ادبیات آنجا خود باین عیب معترف اند و با خلوص نیت و کمال میل در رفع مشکلات رسیدن کتب از ایران بهند و سنان از ما استمداد و چاره جوئی می کردند.

در دهلی پس از مذاکره بامولانا ابو الکلام آزاد بر حسب خواهش وزارت فرهنگ حکومت هندوستان جلسه ای با حضور جناب آقای حکمت و آقای معتمدی سر قونسول ایران در هند و آقای اشفاق حسین مدیر کل اداره تعلیم و تربیت و نگارنده تشکیل شد پس از مذاکرات مفیدی که مخصوصاً آقای حکمت با رئیس اداره مذکور کردند قرار شد که وزارت فرهنگ و دانشگاه تهران در مسائل ذیل مطالعه کرده و سایل تأیید و بسط روابط فرهنگی ایران و هند را فراهم آورند:

۱- فرستادن کتب فارسی برای انجمن های روابط فرهنگی

ایران و هند:

۲- مذاکره با کتاب فروشان تهران درباره ارسال کتب از ایران

بهند و خواستن کتبی که در هند چاپ میشود برای فضلا و خوانندگان

ایرانی و تعیین مشکلات این امر در ایران و هند و سعی در رفع آنها .
۳- فرستادن فهرست کامل کتب و مقالاتی که راجع بایران در هند منتشر میشود از طرف انجمن های روابط فرهنگی هند و ایران بوزارت فرهنگ و دانشگاه تهران و ارسال فهرست کتب علمی و ادبی فارسی بانجمن های مذکور از طرف انجمن روابط فرهنگی ایران و هند . مبادله این فهرست ها باید چهار بار در هر سال صورت گیرد .

۴- تعیین وابسته فرهنگی برای قونسولگری ایران تا شخص منظور بتواند بامور فرهنگی مربوط بایران و هند توجه خاص مبذول داشته در بسط و تقویت آن بکوشد .

۵- ارسال مجلات مختلف فارسی از ایران به هندوستان .

۶- قبول دانشجویان هندی در دانشگاه های ایران و دانشجویان ایرانی در دانشگاه های هند .

۷- ارسال خبر ها و مطبوعات و ترجمه انگلیسی اصول مقررات دانشگاه تهران بدانشگاه های هند .

۸- مبادله معلم و استاد و مخصوصاً اخذ تصمیم در باره اعزام استادان زبان و ادبیات فارسی برای پنج دانشگاه لاهور و علی گره و حیدرآباد دکن و بمبئی و کلکته که زبان مزبور در آنها بیشتر مورد توجه و اقبال عمومی است .

در دهلی با آقای دکتر ضیاءالدین احمد رئیس دانشگاه علی گره يك بار و با آقای دکتر هادی حسن استاد زبان فارسی در دانشگاه مذکور چند بار اتفاق ملاقات افتاد آقای دکتر ضیاءالدین احمد بافتخار نمایندگان ایران و افغان ناهار دادند و از هیئت اعزامی ایران برای بازدید دانشگاه اسلامی علی گره دعوت کردند لکن هیئت بعثت ضیق وقت نتوانست آن دعوت را اجابت کند استادان مزبور در باره بسط روابط دانشگاهی و فرهنگی خود با ایران میل و شوق بسیار ابراز

داشتند و از اینکه از جریانات علمی و ادبی ایران بخلاف گذشته بسی
خبر مانده اند اظهار تأسف نمودند و از هیئت اعزامی خواستار شدند
که سهم خود آنقدر که بتوانند، وسایل نزدیکی معارفی دولت را
فراهم آورند.

آقای حکمت ساعت هیجده روز دهم فروردین ۱۳۲۶ در گذستی
توشین کلب، در باره و حوه مختلف مناسبات ایران و هند خطابه ایراد
کردند که بسیار مورد استفاده و تمجید قرار گرفت.

اعضاء هیئت اعزامی روز دوشنبه ۱۷ فروردین ۱۳۲۶ دهلی را ترک
کردند و بنا بدعوت والا حضرت سر سید محمد رضا علی خان بهادر
نواب رامپور باین محل آمدند و دو روز در قصر خاص باغ از کاخهای
سرکاری که دارای بناهای مجلل است منزل داشتند آقای زیدی نخست
وزیر رامپور و آقای دکتر سیدین وزیر فرهنگ و سایر وزیران از
اعضاء هیئت با کمال احترام و عطف و پذیرائی کردند والا حضرت نواب
و والا حضرت ولایت عهد رامپور مکرر علاقه فراوان خود را نسبت
بایران ابراز نمودند.

در قصر والا حضرت نواب جناب آقای حکمت راجع بترقیات
ایران در عصر کنونی نطقی کردند نگارنده نیز در باره معارف جدید
ایران سخنرانی نمود آقای دکتر هادی حسن استاد زبان فارسی در
دانشگاه علیگره که در این جلسه حضور داشتند در باره تاثیر تمدن و
فرهنگ ایران و حقوق مردم این کشور بر بشریت بزبان فارسی با
سهولتی قابل تمجید و شگفت انگیز سخنرانی پر مغزی کردند.

اعضاء هیئت به کتابخانه مهم و معروف سرکاری رامپور که در
سال ۱۷۹۴ میلادی تأسیس شده رفتند و نسخه های نادر آنرا دیدند.
کتب خطی این کتابخانه به یازده هزار مجلد بالغ میشود که چهار
هزار آن فارسی است نسخ خطی فارسی و مینیاتورهای آنها در دنیا
کم نظیر و بعضی آنها بی نظیر است.

دیوان اغلب شعرا بخط خودشان درین جا دیده میشو دخاصه دیوانهای شعراء فارسی زبان هند .

فهرست کتابخانه چاپ نشده و آنچه در دفتر مخصوص نوشته شده ناقص و مختصر است و از آن مشخصات کتب و مطالب ابواب و فصول چنانکه باید و شاید معلوم نمیشود فعلا دانشمند محترم آقای امتیاز علی عرشی مدیر کتابخانه مشغول تنظیم فهرست جامع منخطوطات کتابخانه است از کتب نفیس و کم نظیر کتابخانه سرکاری چند کتاب ذیلا ذکر میشود :

الرسالة الی البیرونی تألیف شیخ الرئیس ابوعلی .

المشوقه الی العلوم تألیف ابو الحسن ثابت بن قره متوفی بسال ۲۸۸ .
التعلیقات تألیف شیخ الرئیس .

کتاب التحصیل از ابو الحسن بهمنیار بن مرزبان متوفی در حدود ۴۳۰ (دو نسخه) .

الكافية المعروفة بالها رونية تألیف عیسی بن الحكم الدمشقی .
کتاب المشجر الكبير معروف بکناش یحیی تألیف ابو زکریا یوحنا بن ماسویه متوفی بسال ۲۳۳ .

کتاب المسائل فی الطب تألیف ابو زید حنین بن اسحق متوفی بسال ۲۶۰ .

کتاب الذخیره تألیف ابو الحسن ثابت بن قره .

کتاب فردوس الحکمة تألیف علی بن ربیع الطبری

کتاب الحاوی الكبير تألیف ابو بکر محمد بن زکریا الرازی (دو نسخه) .

کتاب الفاخر تألیف رازی .

کتاب من لا یحضره الطبیب از رازی (سه نسخه)
منهاج الطب از رازی .

كتاب المعالجة البقراطية تأليف ابو الحسن احمد بن محمد الطبرى
بزشك وكن الدولة.

كتاب الطب الكلى تأليف ابوسهل المسيحى .
رسالة فى المحرك الاول از ابوسليمان محمد المنطقى السجستانى .
مقالة فى الاجرام العلوية از همان حكيم .
رسالة فى الكمال الخاص بنوع الانسان از همو .
معالجات الايلاقى ظاهراً از شرف الزمان محمد الايلاقى .
رسالة العقل والنفس از يعقوب بن اسحق الكندى .
زبدة الطب ظاهراً از زين الدين اسمعيل الجرجانى مؤلف ذخيرة
خوارزمشاهى .

الرسالة الى جعفر كيا تأليف شيخ الرئيس (دونسخه) .
رسالة فى جوهرية الاجسام السماوية تأليف شيخ الرئيس .
الرسالة العرشية تأليف شيخ الرئيس .
الرسالة فى العقول تأليف شيخ الرئيس .
الرسالة فى الفعل و الانفعال المعروف بالفيض الالهى تأليف
شيخ الرئيس .

كتاب غنى ومنى تأليف ابومنصور حسن بن نوح القمى .
كتاب القانون از شيخ الرئيس .
كتاب الابدال از رازى .
الرسالة فى الصنعة الشريفة تأليف ابوهاشم خالد بن يزيد بن
معاوية (?) .

الرسالة فى الكيمياء از امام ابو عبد الله جعفر الصادق (?) .
كتاب التذاكير فيما يصح وما لا يصح من احكام النجوم از فارابى .
كتاب الدلائل فى احكام النجوم از ابوسعيد احمد بن محمد بن عبد الجليل
السجزى .

النکت والنوادیر از سجزی

کتاب القانون المسعودی از ابوالریحان البیرونی که بتاريخ ۱۰۳۵ کتابت شده است .

رسالة فی معرفة الاصطیلاب از ابوالریحان البیرونی .

کتاب النوامیس افلاطون نقل ابو زید حینن .

کتاب الاداب از ارسطاطالیس .

رسالة فی تحقیق آثار المخیلة فی الجواز ابوالخیر حسن بن بابا معروف بنخمار .

رسائل طیبة از ابو سهل بشرین یعقوب بن اسحق السجزی .

مجموع الاصول از کوشیار بن لبان ابن با شهرى الجبلی .

کتاب الابانة عن اصول الديانة از ابن بطانة الحنبلی .

کتاب التفسیر از امام ابو عبد الله سفیان بن سعید بن مسروق الثوری

متوفی بسال ۱۶۱ نسخه قدیم ناقص (۱) .

کتاب مصارح المصارع ارد خواجه نصیر الدین طوسی بر مصارعة

الفلاسفة تالیف محمد شهرستانی .

ظفر نامه یزدی که در سال ۸۵۰ (در حیات مؤلف) نوشته شده است .

جامع التواریخ رشید الدین فضل الله نسخه قدیم مصور بقطع

بزرگ .

اعضاء هیئت اعزامی روز نوزدهم فروردین ۱۳۲۶ (۱۹ آوریل

۱۹۴۷) بنا بدعوت دانشگاه لکهنو باین شهر ورود کردند آقای نایب رئیس

دانشگاه با جمعی از رجال و معاریف شهر در ایستگاه ترن باستقبال

هیئت آمدند نایب رئیس دانشگاه آقای دیل ست Dayal Seth و اولیاء

و استادان دانشگاه در مدت توقف سه روزه هیئت درین شهر

از ما با کمال گرمی و محبت پذیرائی کردند دانشگاه لکهنو در سال

(۱) رجوع شود بر رساله آقای امتیاز علی عرشی که در باب این تفسیر نوشته و در سلسله

انتشارات کتابخانه دامپور بطبع رسانیده اند .

جناب آقای حکمت هنگام سخنرانی در دانشکده لکهنو (رجوع شود به صفحه ۲۳)

۱۹۲۰ ایجاد شده رئیس آن شخص حاکم صوبه ایالات متحد است امور دانشگاه بعهده نایب رئیس آن می باشد در این دانشگاه ۲۶۰۰ دانشجو در هشت شعبه تحصیل میکنند. آقای سید علی ظهیر رئیس شیعیان لکهنو که از مردان محترم و معروف هندوستان بشمار میروند و یک چند شغل وزارت داشتند با احترام اعضاء هیئت از رجال دولت و فرهنگیان دعوت کردند و مجلس پذیرائی ترتیب دادند خانم پاندیت خواهر جواهر لعل نهرو نیز که وزارت بهداری دولت ایالات متحد را بعهده دارند با احترام هیئت شام دادند اعضاء هیئت دانشگاه لکهنو را بازدید کردند و بکتابخانه آن رفته کتب نفیس را از نظر گذرانیدند روز ۲۱ فروردین با احترام هیئت نمایشگاهی از نسخ خطی فارسی و عربی و صنعت نقاشی ایران و هند در تالار کتابخانه تاگور تشکیل گردید که جناب آقای حکمت آنرا افتتاح کردند چند نسخه معتبر این کتابخانه ذیلا ذکر میشود؛

تذکره لباب الالباب محمد عوفی.

رسالة فی تحقیق الوباء از ابوسهل عیسی بن بهیمی المسیحی .

کتاب معیار العقول در علم جرثومیل از شیخ الرئیس (۹).

روز ۲۰ فروردین جناب آقای حکمت در باب اوضاع اقتصادی و سیاسی و اجتماعی ایران در تالار دانشگاه بانگلیسی نطقی کردند نهارنده نیز راجع بمعارف ایران پیش از اسلام سخنرانی کرد آقای دکتر مسعود حسن رضوی استاد زبان و ادبیات فارسی که عضو انجمن روابط فرهنگی ایران و هند در دهلی و از دوستداران ادب و زبان فارسی است نیز نطق کرده علاقه وافر هندیان را بان زبان اظهار داشت و گفت که بعضی هندیان فارسی را مانند ایرانیان میدانند لکن در ایران بهیچوجه آثار ادبی فارسی هند و زبان اردو که فرزندان فارسی شمرده میشود و جز در افعال کاملاً بان نزدیک است توجه ندارند در

هندوستان زبان فارسی در تمام دانشگاهها و اغلب کالجها تدریس میشود ولی در ایران زبان اردو که هشتاد ملیون مسلمان بآن تکلم میکنند حتی در دانشگاه تهران درسی ندارد امیدوارم پس از این در اثر مساعی این هیئت از طرف ایرانیان بهند و کتب و تألیفات اردو عنایت بیشتر مبدول گردد تا غفلت گذشته و گذشتگان جبران شود .

اعضاء هیئت روز ۲۱ فروردین (۱۱ آوریل) برای دیدن کتابخانه وقفی مولانا حامد حسین مؤلف کتاب العبقات دعوت شدند نواده آن مرحوم دانشمند محترم آقای محمد سعید الموسوی آل صاحب العبقات از ما استقبال و پذیرائی کرد جمعی از فضلا نیز در این روز در کتابخانه حاضر شده بودند این کتابخانه مخصوصاً از حیث کتب تفسیر و فقه و حدیث و رجال و خبر و کتب دینی بسیار معتبر و قابل استفاده است از کتب مهم آن چند نسخه خطی ذیلا ذکر میشود :

رسالة فی الموجودات از یحیی بن عدی .

شرح مقالة الاولى از کتاب ارسطاطالیس معروف بالف صغری از یحیی بن عدی .

مجموعه غایة الامکان و شرح کلمات کیمیای سعادت غزالی از بابا افضل کاشانی .

حدیقة الحقیقة از حکیم سنائی ، محشی .

کتاب المنق بخط بسیار قدیم در تاریخ قریش تألیف محمد بن حبیب البغدادی این نسخه ظاهراً منحصر بفرد است .

کتاب الیاقوت از ابو موسی محمد بن حسن النوبختی .

کتاب الرحموت فی شرح الیاقوت .

کتاب الانساب از ابو سعید عبدالکریم بن محمد السمعانی در سه

مجلد بخط زیبا که در سال ۸۶۵ نوشته شده است .

انجمن علمی معروف به ندوة العلماء (از علماء سنت) که در سال ۱۹۰۴ میلادی در لکهنو برای درس و تحقیق ادبیات عربی با سلوب جدید تأسیس شده و چندی ریاست آن با پروفیسور شبلی نعمانی بود و تا حال دایر است از مؤسسات قابل ذکر این شهر شمرده میشود. دیگر از مؤسسات لکهنو مدرسة الواعظین است که برای تبلیغ مذهب شیعه در سال ۱۹۱۹ میلادی تأسیس گشته و مخارج آن از اوقاف ریاست محمود آباد تأمین میشود.

اعضاء هیئت روز ۲۳ فروردین ۱۳۲۶ (۱۳ آوریل) بشهر تاریخی لاهور وارد شدند در این شهر چون هیئت دولت مستعفی بود آقای ساتر جی Satterjee رئیس فرهنگ پنجاب از هیئت اعزامی پذیرائی کردند آقای دکتر کاپور Drkapur استاد تاریخ دانشگاه پنجاب که بسمت مهماندار هیئت نامزد شده بودند مساعی بسیار در تسهیل استفاده علمی اعضا هیئت از مؤسسات فرهنگی و اجتماعی مبدول داشتند. در لاهور هیئت با اقدامات ذیل پرداختند:

- ۱ - دیدن مدارس و دانشگاه و کتابخانه‌ها و موزه اداره اسناد تاریخی و سیاسی.
- ۲ - سخنرانی در تالار دانشگاه و کالج و مجالس دیگر.
- ۳ - تقدیم یک قطعه قالی کار تبریز به مقبره مرحوم علامه دکتر محمد اقبال شاعر فارسی زبان لاهوری.

کالج آمریکائی لاهور Forman Christian College

این مدرسه که در سال ۱۸۸۶ تأسیس شده یکی از پنج کالج مردانه و زنانه است که امریکائیان در هندوستان دایر کرده اند (دو کالج یکی مردانه و دیگر زنانه در لکهنو و یک کالج در هر کدام از شهرهای الله آباد و بمبئی و کلکته) ریاست آن باد کتر رایس Dr.C.HerbertRice امریکائی است که از چهل سال پیش بخدمت درین مؤسسه اشتغال

دارد این کالج چند دستگاه بناء مهم دارد مشتمل بر کلاسها و کتابخانه و آزمایشگاه و بیمارستان و منازل معلمین. آزمایشگاه علوم آن بهترین و کاملترین آزمایشگاه پنجاب و یکی از بهترین آزمایشگاههای هندوستان است کتابخانه این کالج ۴۵ هزار مجلد کتاب دارد که از آنجمله چند نسخه فزاری است در این مدرسه ۱۸۰۰ دانشجو در هفت رشته علمی و ادبی درس میخوانند آزمایشگاه روان شناسی تجربی این مؤسسه بسیار مورد توجه و استفاده است. جناب آقای حکمت در تالار کالج در موضوع تعلیم و تربیت امریکائی بانگلیسی سخنرانی کردند و ضمناً خدمات امریکائیان را بکشورهای آسیائی در نشر معارف جدید ستودند اولیاء کالج از اعضاء هیئت تقاضا کردند که برای ارسال کتب درسی وزارت فرهنگ و دانشگاه تهران بکالج اقدام شود این کالج مجله ای ماهانه دارد که مرتباً منتشر میگردد.

کالج مهندسی و فنی لاهور MacLagen Engineering College

در این کالج مواد رشته های مکانیک و برق و راه و ساختمان و معدن تدریس میشود تعالیم نظری و عملی نیز برای تربیت سرکار گرو و معاون مهندس صورت میگردد عده دانشجویان و دانش آموزان آن بچهارصد بالغ میشود نتایج و فوائد عملی این کالج بسیار است ماشین های آن متعدد و محصول کار آن دقیق و مهم و فراوان است.

مدیر کالج آقای برتلم E. R. Bartlam استادی انگلیسی است هم چنین رئیس قسمت مکانیک. مدیر کارخانه ها و سرکار گران «وما» «سیخ» می باشند

کالج دولتی لاهور Governmental College

این مؤسسه قدیم ترین کالژی است که انگلیسها در بنائی بزرگ بسبک معماری کلتسا تأسیس کرده اند ریاست آن با آقای بخاری از

فضلاً، لاهور است که بزبان فارسی کاملاً آشناست درین کالج ادبیات و علوم و زبانهای فارسی و انگلیسی و اردو و عربی تدریس میشود عده دانشجویان آن به ۱۵۰۰ میرسد

کالج زبانهای شرقی (اورینتل کالج Oriental College)
رئیس این کالج تا چندی پیش استاد محقق آقای خان بهادر مولوی محمد شفیع بود که بازنشسته شده است و فعلاً آقای دکتر محمد اقبال ریاست دارد دروس این کالج مربوط بزبانهای عربی و فارسی و اردو و سانسکریت است در این مدرسه مجله‌ای منتشر میشود که از بهترین مجلات ادبی و تاریخی هندوستان میباشد طریق تحقیق و تتبع نویسندگان آن بکلی جدید و مبتنی بر موازین متین علمی است از این مجله تاکنون ۸۸ شماره انتشار یافته است اداره مجله تحت نظر آقای دکتر محمد اقبال قرار دارد از معلمین میرز این مدرسه که بایران و معارف اسلامی علاقه‌مند میباشند بدکتر نام استاد قاضی ظهیرالدین احمد و استاد محمد العربی السجلماسی اکتفا میکنند.

دانشگاه پنجاب - این دانشگاه در سال ۱۸۸۲ انشاء گردید و از سال ۱۹۱۹ تغییرات اساسی در سازمان آن داده شد مرکز آن شهر لاهور است سه کالج معارف شرقی و حقوق و بازرگانی از شعب آن شمرده میشود و ۸ کالج دیگر در پنجاب با آن بستگی دارد رئیس آن شخص حاکم پنجاب و نایب رئیس آن آقای دکتر رایس Dr Rice امریکائی است که چهل سال از عمر خود را برای نشر دانش درین سرزمین بسر برده است و ریاست کالج امریکائی نیز بعهدۀ او محول میباشد.

چون آثار و اهمیت زبان فارسی در پنجاب نسبتاً بیش از جاهای دیگر است زبان فارسی در دانشگاه مذکور مقام خاص دارد در مدارس و کالجهای پنجاب در سال جاری تقریباً بیست هزار تن

بتحصيل آن زبان مشغول اند در دانشگاه پنجاب استادان مبرز محقق وجود دارند مانند آقای دکتر محمد اقبال رئیس کالج زبانهای شرقی و استاد زبان فارسی و آقای خان بهادر مولوی محمد شفیع استاد زبان عربی و آقای دکتر محمد ناظم که هر کدام صاحب مؤلفات و مصنفات در تاریخ و ادب فارسی میباشند و در آن زبان شیرین جایگاهی ارجمند و پایه‌ای بلند دارند فضلا مذکور هنگام ورود هیئت ایرانی به پنجاب با محبت فراوان در مجامع فرهنگی و مجالس سخنرانی از تأثیر عمیق بزرگان ایران در تمدن و فرهنگ اسلامی و خدمات ملت ایران بجامعه بشریت سخن گفتند و از ایران و ایرانیان تجلیل و تکریم کردند و سوابق ارتباطات علمی و فرهنگی ایران و هند را یاد آور شدند لکن این نطقها عموما آمیخته با اظهار تأسف از عدم التفات و عنایت ایرانیان با آثار زبانی و ادبی و علمی و صنعتی خود در هند بود و همه دانشمندان مذکور آرزو مندی و امیدواری خود را بتوجه اولیاء امور فرهنگی ایران بمسئله مهم تقویت و تأیید روابط معارفی ایران و هند ابراز میگردند.

کتابخانه‌ها - اعضاء هیئت در لاهور کتابخانه‌های عمومی و خصوصی

ذیل را دیدند :

۱ - کتابخانه شخصی خان بهادر مولوی محمد شفیع که دارای نسخ گرانبها میباشد و از آن جمله نام چند کتاب ذکر میشود .
چند ورق متفرق از وامق و عنراء عنصری که متصل بهم در میان جلد کتابی کهنه یافته‌اند .

المختصر من کتاب الوقف که بسال ۵۲۶ بخط نیم کوفی کتابت شده است .

ذخیره خوارزمشاهی تألیف زین الدین اسمعیل الجرجانی که بسال ۶۲۱ کتابت شده است .

کلیات جامی که حواشی آن ظاهراً بخط مؤلف است .
سبجة الابرار جامی بخط سلطان محمد نور، خطاط معروف .
دیوان امیرشاهی بخط سلطان علی مشهدی، خطاط معروف .
تحفة الکرام از علی شیرکانی بخط مؤلف .
جلد اول از صحیح مسلم محشی بخط محمد فیروز آبادی صاحب
قاموس .

کتاب المصباح فی شرح المفتاح بخط سید شریف جرجانی
مصنف آن .

دیوان عربی رشیدالدین محمد وطواط . ظاهراً این نسخه منحصر
بفرد باشد و در حدود ششصد هجری کتابت شده است .

کتاب مجربات الخواص از حکیم ابوالعلاء بن زهرالاندلسی بخط
قدیم مغربی که ظاهراً نسخه آن منحصر بفرد است .

کتاب المسایره فی العقائد المنجیه از ابو عبدالله محمد بن الهمام
که بتاریخ ۸۵۰ هجری قمری کتابت شده و در آخر آن نوشته شده است که
این کتاب را بانسخه خط مصنف در سنه ۸۵۳ یعنی سه سال پس از تحریر
نسخه مقابله کرده اند .

۲- کتابخانه کالج مهندسی و فنی لاهور که آخرین مؤلفات علما
در آن جمع گشته است .

۳- کتابخانه کالج امریکائی که حاوی ۴۵ هزار مجلد کتاب
است .

۴- کتابخانه فنی وزارت فرهنگ پنجاب که بیست هزار مجلد کتاب
دارد و مجموعه های قوانین و برنامه ها و مقررات فرهنگی و کتب علوم
تربیتی را در آنجا جمع کرده اند .

۵- کتابخانه دانشگاه پنجاب دارای صد و پنجاه هزار مجلد کتاب
است که بیست و پنج هزار جلد آن خطی است این کتابخانه از حیث

عده نسخ خطی بر دیگر کتابخانه‌های هندوستان رجحان دارد قسمتی از فهرست نسخ خطی این کتابخانه بچاپ رسیده و قسمت دیگر زیر چاپ است در بخش کتب چاپی کتابخانه مجموعه‌های نفیس از کتب عربی و فارسی و هندی و سانسکریت دیده میشود که در غایت اعتبار است از آن جمله کتبی از عصر ناپلئون با نقوش و گراورهای عالی بقطع نزدیک بیک متر. مرحوم حافظ محمود شیرانی از دانشمندان بزرگ هند در پنجاب و از استادان متخصص معارف ایران اسلامی، مؤلف کتاب انتقاد شعر العجم شبلی نعمانی و صاحب تحقیقات متمتع راجع بفردوسی، کتابخانه نفیس جلیل القدر خود را بوصیت بدانشگاه پنجاب بخشیده است از منظومات معتبر این کتابخانه نام چند کتاب ذیلا ذکر میشود:

کتاب العتق الثانی من المدونة که در سال ۴۱۳ روی پوست بخط کوفی تحریر یافته بقلم عبدالرحمن الفارسی . کلیات عطار که بسال ۸۵۷ هجری بقطع بزرگ کتابت شده است . مفید المستفید تالیف احمد غوری که بسال ۷۵۹ هجری کتابت شده است .

کتاب الملل والنحل تالیف محمد بن عبدالکریم الشهرستانی که که بسال ۵۹۴ هجری (۴۶ سال بعد از وفات مؤلف) تحریر یافته است . مرصاد العباد نجم الدین او ایاء که در سال ۷۲۶ (۱۱۶ سال بعد از تالیف) تحریر شده است .

دیوان خواجه حافظ که در سال ۸۹۴ (صد و سه سال پس از مرگ شاعر) نوشته شده است .

در این کتابخانه عکسهائی از کتب نفیس مفید قدیم و نسخه‌های نادر یا منحصر بفرد کتابخانه‌های کشورهای دیگر فراهم آورده اند و دستگاهی کامل برای عکس برداری از نسخ و نقوش و نقود بکار